

POPOVIĆ, Jovan P., Criminal and Violation Regulations for Protection the Archival Material in Natural or Man-Made Disasters. Atlanti, Vol. 18, Trieste 2008, pp. 157-167.

Original in Serbian, abstract in English, Italian and Slovenian, summary in English

The legislation authorities in almost every country in the world - in their criminal acts (archival material destruction or withdrawal) as well in the bylaws or special archival acts (in Criminal sanctions chapters of the legislative texts) have proscribed measures (criminal acts and violations) which protect archival and documentary material by threatened penalties, among other measures. The author of this Paper suggests the empirical measures for the protection of the archival material in the events of treated war and war situations as well, experienced during the bombardment of Federal Republic of Yugoslavia in 1999 by NATO alliance.

Krivične i prekršajne mere u zaštiti arhivske građe i mere zaštite arhivske građe za slučaj neposredne ratne opasnosti i rata

Postojanje jedne države i njena kultura ne može se zamisliti bez istorijskih dokumenata koji će to posvedočiti.

Kultura i njena dobra su jedan od najvažnijih segmenata države i njenih građana. Arhivska građa je kulturno dobro, a njena zaštita preduslov za trajan proces obogaćavanja ljudi.

Čovek bez svoje kulture-istorije, svoga porekla i nasleđa je otuđen, izgubljen u najgrubljem smislu značenja pogodan za tlačenje. Arhivska građa je veći izvor crpljenja istorije. Upravo i zbog toga arhivska građa mora uživati posebnu zaštitu. O tome se staraju pre svih zaposleni u arhivima i registraturama. Zakoni o arhivskoj delatnosti država uređuju celokupnu oblast zaštite arhivske građe. Ta dokumenta svaka država čuva uglavnom u svojim arhivama. Arhivi su tesno povezani sa unutrašnjim i spoljašnjim životom svake zemlje i sa njima se u javnom i međunarodnom odnosu postupa kao i sa svakim javnim dobrom¹.

Ovaj rad iz obilja vidova zaštite arhivske građe obrađuju dva oblika zaštite i to: zaštitu arhivske građe krivičnim i prekršajnim (upravnim) merama i zaštitu arhivske građe za slučaj rata sa osvrtom na iskustvo u SR Jugoslaviji prilikom NATO bombardovanja 1999 godine.

I

KRIVIČNO - PRAVNA ZAŠTITA ARHIVSKE GRAĐE

Zbog značaja arhivske delatnosti, bez obzira na pozicije arhiva u raznim zemljama sveta, različite političke sisteme, neujednačene stepene tehničko-tehnološkog razvoja i slično, države trebaju i moraju biti zainteresovane kako im funkcionišu arhivske službe u vršenju delatnosti od posebnog interesa. Kao preduslov za zaštitu arhivske građe neophodno je nadzorom nad registraturama-pisarnicama kontrolisati primenu propisa iz kancelarijskog poslovanja kako bi se u startu sačuvala operativna i druga dokumenta iz kojih će se kasnije izdvojiti arhivska građa.

Arhivsko zakonodavstvo nedvosmisleno najbolje odslkava, ne samo kako je regulisan pravni sistem zaštite i korišćenja arhivske građe, već i stepen razvoja arhivistike kao nauke, arhivske službe i

1. Arhivski fondovi Arhiva Jugoslavije, manje više, predstavljaju kompletan dosije Jugoslovenske države i njenih najviših organa vlasti; u njima su zabeleženi razvojni putevi, padovi i uspesi svih oblasti društvenog i državnog života Jugoslavije. Isto tako fondovi, lični fondovi i zbirke Arhiva predstavljaju jedinstvenu memoriju o nastanku i postojanju Jugoslovenske države u svim oblicima i oblastima života u njoj - od zakonodavstva, državnog uređenja i njegovog funkcionisanja, do politike, ekonomije, prosvete, kulture, religije. Građa je svedočanstvo i o životima velikih ličnosti i običnih ljudi. Zbog toga Arhiv je bio i ostao nezaobilazna arhivska ustanova u svakom ozbiljnijem izučavanju naše novije istorije, istorije svih naroda i građana koji su u njoj živeli a koji danas žive u novostvorenim državama, bivšim republikama SFRJ.

društvene svesti o potrebi zaštite arhivske građe kao nezamenljivog multidisciplinarnog istorijskog izvora. Raznovrsnost i bogatstvo podataka i informacije o svim društvenim aktivnostima koje su sadržane u arhivskim izvorima, prvorazredni su izvori saznanja o istoriji svakog društva u celini i u njegovim pojedinostima. Otuda je razumljivo što svako društvo posvećuje odgovarajuću pažnju arhivskom zakonodavstvu, a time i arhivskoj službi kao delatnosti od posebnog društvenog interesa.

Osavremenjavanje arhivske službe u skladu sa revolucionarnim razvojem tehnologije, novih oblika međuljudske komunikacije i novih elektronskih oblika zapisa, nužno se nameću nova rešenja koja moraju da odgovore

imperativu vremena. Novi propisi moraju da daju savremena rešenja. Naime, u većini zemalja već je normativno regulisano „elektronsko poslovanje i arhiviranje“. U tim propisima posebno značajni su uslovi koji se utvrđuju za elektronsko arhiviranje takve građe. Ti arhivirani elektronski podaci i dokumenti imaju valjanost dokaznog sredstva kako u sudskom i upravnom postupku tako i u računovodstveno inspekcijским i drugim postupcima. Elektronski oblik zapisa je jednako pravan pisanom obliku na papiru, svakako ukoliko su oni dostupni, čitljivi i podesni za kasniju upotrebu. No, ipak i pored pravne i čitljive valjanosti tih zapisa, smatramo da se još uvek određena građa mora čuvati uporedo takođe u papirnom obliku.

Države koje nisu zakonski regulisale pitanja elektronskog poslovanja i arhiviranja to moraju uraditi u najskorije vreme, kako bi išle u korak sa ostalim državama koje su to uglavnom već i uradile².

Zakonodavci skoro svih zemalja sveta, kako u krivičnim zakonima „uništenje ili prikrivanje arhivske građe“ tako i u „sporednim posebnim zakonima“ pre svih u zakonima o arhivskoj delatnosti (poglavlja „kaznene odredbe“), propisali su odredbe (krivična dela i prekršaji) kojima se pored ostalih i zaprećenim merama, štiti arhivska građa i registraturski materijal. Time je arhivsko zakonodavstvo nedvosmisleno postalo jedan od najprimarnijih vidova zaštite arhivske građe i registraturskog materijala.

U svim savremenim zemljama nijedan oblik delatnosti ne može se zamisliti bez zakonske regulative jer se njome uređuju sve oblasti društvenog života. U oblasti arhivske delatnosti normativni vid zaštite ima izuzetnu važnost, ne samo zbog velikog broja subjekata: imalaca i stvaralaca, a samim time i ogromne količine arhivske građe, već zbog njene neprocenjive vrednosti.

Arhivski propisi ne samo da stvaraju preduslov za zaštitu i korišćenje arhivske građe, već u istorijskom smislu su nesumnjivo najbolji izvor saznanja kako je normativno šticeana arhivska građa.

Preovlađuje broj država, koje krivično pravnu zaštitu arhivske građe propisuju odredbama krivičnih zakona. Međutim, kod jednog broja država krivično-pravne sankcije propisuju materijalni zakoni (zakoni o arhivskoj delatnosti ili recimo zakoni o kulturnim dobrima i sl.) i to u poglavljima kaznenih odredbi.

Krivično pravna zaštita arhivske građe propisuje se za počinioce

POPOVIĆ, Jovan P., Leggi anticrimine per la protezione del materiale archivistico in caso di disastri naturali o prodotti dall'uomo. Atlanti, Vol. 18, Trieste 2008, pp. 157-167.

La cultura e le sue risorse costituiscono uno dei settori più importanti per ogni stato e per i suoi cittadini. Il materiale archivistico è una risorsa culturale, così la sua conservazione diviene prerequisite per un processo continuo di arricchimento della gente. Un essere umano, senza la sua cultura e la sua storia, il suo passato e la sua eredità, diviene alienato, perduto e soggetto ad ogni sorta di abuso. Il materiale archivistico è una risorsa perenne per la ricerca storica. Questa è la ragione per cui deve essere protetto, innanzitutto e soprattutto dagli esperti impiegati nelle istituzioni archivistiche e nelle organizzazioni produttrici di archivi. Ogni Stato regolamenta questo settore adottando leggi nazionali e locali. I legislatori includono nei loro codici penali articoli che trattano della distruzione e detenzione del materiale archivistico e nelle loro leggi archivistiche vi sono capitoli riguardanti le pene previste che tutelano e proteggono il materiale archivistico e documentale con la loro applicazione. Una legislazione archivistica è conditio sine qua non per la protezione del materiale archivistico e documentale. I danni possono essere classificati come naturali o prodotti dall'uomo. Calamità naturali sono terremoti, tornadi, cicloni, tifoni, eruzioni vulcaniche e siccità; quelle prodotte dall'uomo possono risultare da errori umani, come spandimenti d'acqua, fuoco, esplosioni e impatti. Anche le azioni terroristiche, la guerra ed i conflitti armati possono essere considerati come calamità prodotte dall'uomo. La protezione dalle calamità è regolamentata dalle convenzioni e raccomandazioni internazionali, oltre che da leggi statali e locali. L'autore suggerisce inoltre alcune misure frutto delle proprie esperienze durante i bombardamenti NATO sulla Jugoslavia del 1999.

2. Dr Vladimir Žumer *Elektronsko poslovanje i arhiviranje dokumentarne i arhivske građe* časopis «Arhivski anali» broj 3, Novi Sad, 2006 godine.

POPOVIĆ, Jovan P., Kazenska in prekrškovna zakonodaja za zaščito arhivskega gradiva v naravnih nesrečah in nesrečah zaradi človekove malomarnosti. Atlanti, Zv. 18, Trst 2008, str. 157-167.

Pridobitve kulture so prav gotovo najboljši delež v vsaki državi oz. civilizaciji. Arhivsko gradivo je prav gotovo takšen delež, zato vsaka država štiti svoje arhivsko gradivo tudi z arhivsko zakonodajo, med katero spadajo okoliščine, ko gre za naravne nesreče ali za nesreče, ki jih povzročita človek. Med slednje spadajo vojne, terorizem in drugi družbeni konflikti. Zaščita pred temi nesrečami je tudi na meddržavnem nivoju v obliki konvencij in priporočil. Avtor v svojem prispevku daje nasvete, kako ravnati v primerih vojne, ki je bila v Jugoslaviji v letu 1999, ko jo je napadel NATO.

SUMMARY

Culture and its assets create one of the most important segments of every state and its citizens. Archival material is a cultural asset, thus its preservation becomes the precondition for a continuing process of enrichment of people. A human being, without its culture and history, its past and heritage becomes alienated, lost and subject to every kind of abuse. Archival material represents an everlasting source for history research. That's why it has to be protected, first and foremost by the experts employed in archival institutions and by those working in the archives creating organizations. Each state regulates this area by adopting archival laws and bylaws. Legislators include in their criminal statutes articles that deal with "destruction or withhold of the archival material" and in their archival laws chapters like "penalty statements" wishing to preserve and protect the archival and documentary material by applying those articles. The archival legislation is the precondition for the protection of the archival and documentary material. Disasters can be classified as either natural or man-made. Natural disasters are those caused by natural phenomena,

krivičnih dela-težih povreda zakona, odnosno odredbi kojima se štiti arhivska građa („uništenje, prikrivanje, oštećenje, iznošenje u inostranstvo bez odobrenja nadležnog organa ...“).

Postavlja se opravdano pitanje šta je to krivično delo, odnosno prekršaj, ko je subjekt a ko objekt u počinjenom krivičnom delu ili prekršaju? Krivično delo je društveno opasno delo koje je zakonom određeno kao krivično delo.

Prekršaj je manje društveno opasno delo, koje može biti propisano ne samo zakonom, već i podzakonskim aktom-uredbom. Krivično delo se sastoji iz dispozicije i sankcije. Oba dela su pravila ponašanja. Nikada se ne primenjuju oba. Ako se primenjuje sankcija znači nije poštovana dispozicija, dok ako se poštuje dispozicija ne primenjuje se sankcija.

Svako krivično delo ima svoj objekat pa i krivično delo „uništenja ili prikrivanja arhivske građe...“. Objekat radnje krivičnog dela je arhivska građa ili registraturski materijal iz kog nije izdvojena arhivska građa. Znači objekat radnje krivičnog dela koji može biti ugrožen, uništen, ukraden, iznet van zemlje, nezaštićen i sl. je arhivska građa. Zaštitni objekat krivičnog dela su društvena - državna kulturna dobra od interesa za državu.

Radnja krivičnog dela može se sastojati iz činjenja ili nečinjenja. Pretežno dela iz ove oblasti nastaju činjenjem: uništenje, prodaja, nedozvoljeno iznošenje u inostranstvo, prikrivanje, oštećenje, prisvajanje arhivske građe i registraturskog materijala. Krivična dela nastala nečinjenjem su propuštanja koja je subjekt morao preduzeti da nebi došlo do „oštećenja, uništenja, krađe i dr“. Svako krivično delo ima posledicu.

Subjekt krivičnog dela može biti samo fizičko lice (čovek).

Svest o značaju arhivske građe i snazi autentičnog dokumenta, dakle, nezaobilazna je kategorija u zaštiti arhivske građe, i tamo gde je ona prisutna, kod svih onih koji rade ili su u kontaktu sa dokumentom, nikakve mere prinude ni represije nisu ni potrebne. Nažalost iskustva pokazuju da je takvih malo, a da su brojni i jači oni koji u arhivskoj građi vide stari smešni i nevažni papir na kome su ispisane, po njihovu tekuću praksu i potrebe, nekorisni podaci. Razvijanje kolektivne svesti o o značaju arhivske građe je proces koji podrazumeva evoluciju i koji se ne postiže globama i kaznama. Tradicija u tome na balkanskim prostorima je presudna kategorija.

Za vođenje krivičnog postupka i za izricanje mera nadležan je sud. Sud utvrđuje dali ima ili nema odgovornosti, pa ukoliko utvrdi da je učinjeno krivično delo, presudom određuje mere i izriče visinu kazne u rasponu od zakonskog minimuma do zakonskog maksimuma.

Mere koje izriču prekršajni organi u prekršajnom postupku (sudije za prekršaje) predviđene su zakonima o arhivskoj delatnosti (zakonom o kulturnim dobrima i sl). Mere koje se izriču su materijalnog karaktera. Kazne se izriču pravnom licu (imaocu ili stvaraoocu arhivske građe, arhivima i dr), kao i odgovornom fizičkom licu imaoaca ili stvaraca arhivske građe odnosno registraturskog materijala. Ukoliko pravnom licu bude izrečena prekršajna mera, logično je da

će se izreći prekršajna mera i fizičkom licu.

Broj zaprećenih prekršajnih mera (sankcija) kojima se štiti arhivska građa i registraturski materijal je dosta obiman³.

Ranijim krivičnim zakonima ili materijalnim propisima (zakonima o arhivskoj građi) u svim republikama na prostorima bivše SFRJ Jugoslavije propisivane su kazne zatvora, odnosno novčane kazne za počinioce krivičnih dela odnosno prekršaja. To su mogle raditi jer je normativno regulisanje zaštite arhivske građe bilo u nadležnosti republika. Kazne za počinioce krivičnih dela nisu bile ujednačene. One su na nivou republika koje su samostalno donosile propise bile različite, čiji su se maksimumi kretali od 3 do 8 godina.

Bilo je neujednačenosti i u tome da su pojedine protivzakonite radnje u jedinoj republici svrstavane u krivična dela, a u drugoj u prekršaje, ili uopšte izostavljene.

Nije bilo razloga da se za isto počinjeno krivično delo predviđaju različite kazne, jer je po arhivističkim pravilima i zdravoj logici, arhivska građa svuda jednako vredna. U novostvorenim državama, sa prostora bivše SFRJ, koje su nakon osamostaljivanja doneli nove zakonske arhivističke propise, krivično pravna zaštita arhivske građe dosta je ujednačena.

Obimnost zadatih dužnosti iz zakona su obaveze kako za stvaraocima tako za imaoce registraturskog materijala i arhivske građe i arhive, odnosno pre svih za zaposlene u registraturama i arhivima. Samo za neispunjavanje ili propuštanje propisanih zakonskih obaveza, shodno odredbama poglavlja kaznenih odredbi, izriču se sankcije.

Svrha kažnjavanja kako za krivična dela tako i za prekršaje ima za cilj: opštu i specijalnu prevenciju. Opšta prevencija je vaspitni uticaj na druge da ne čine krivična dela ili prekršaje, dok bi specijalna prevencija bila sprečavanje učinioca da ne čini krivična dela ili prekršaje i njegovo prevaspitavanje.

Na osnovu dosada izloženog smatramo:

- da se arhivska građa i registraturski materijal mora štiti svim propisanim i dozvoljenim merama kako u redovnim tako i u izmenjenim uslovima;
- da se Arhivska građa i registraturski materijal moraju štiti krivičnim i prekršajnim merama,
- da krivične sankcije za počinioce krivičnih dela koje predviđaju krivični zakoni država, ili materijalni zakoni koji uređuju arhivsku delatnost, kao jedan od vidova zaštite arhivske građe moraju postojati;
- da bi u praksi trebalo, u pogledu arhivske građe i registraturskog materijala višesmerno i paralelno delovati, počev od raznovrsnih metoda razvijanja svesti o značaju arhivske građe kao istorijskog izvora, pa svakako i primene sankcija za one postupke u odnosu na arhivsku građu, za koje su one i predviđene, jer iste postoje u funkciji zaštite arhivske građe⁴.

for example: earthquake, hurricane, cyclone, typhoon, volcanic eruption and drought or man-made. which result from the failings of the human race. Ebampes are, water leakage, fire, explosion and impact. Terrorist action, war and armed conflict may also be considered to be man-made disasters. The disaster protection is regulated by the international conventions and recommendations, by national legislations and bylaws. The author also suggests the measures based on the experience and personal knowledge gained in this sense during the bombardment of Yugoslavia in 1999 by the NATO.

3. Nigde bolje se ne može sagledati šta je ko u lancu obaveza dužan; da uradi ili propusti da uradi (ako je dužan da to uradi) nego u prekršajnim odredbama zakona, jer se iz zaprećenih mera vide dužnosti-propusti-odnosno prekršajne mere koje ih opominju, naročito stvaraocima i imaoce arhivske građe i registraturskog materijala. Jovan P. Popović *Zaštita arhivske građe časopis za pravnu teoriju i praksu* «Sud i pravo» Kopaonik 1995 godine.

4. Fenomen nedovoljno razvijene svesti o značaju arhivske građe kod pojedinaca, ali i u celini, nije jednostavno objasniti. No uglavnom postoje dva razloga. Prvi bi bio u tome da brojnost i zatranost dokumentima i raznovrsnost poslova administracije ne nalazi dovoljno vremena, sredstava i volje da dalje brine o pravilnom čuvanju arhivske građe, već jednostavno žure da nekako obavljaju svoje tekuće poslove. Drugi razlog bi bio u tome što ima pojedinaca koji nemaju nikakav osećaj za širi istorijski značaj posla koji se obavlja, pa ni volje ni interesa da se dokumenta o tome sačuvaju za potomstvo. Inače, kaznena politika se u praksi se ponekad pokazala neefikasnom, najčešće i zbog toga što se krivična dela i prekršaji iz ove oblasti u praksi otkrivaju pa i decenijama posle njihovog nastajanja. Postoje i takva mišljenja da represivne mere u ovoj oblasti nebi trebalo da budu orijentacija i cilj, jer uništenje dokumenata teško se može rekonstruisati, a i nikakva kazna ne može nadoknaditi štetu. Međutim, autor ovog rada smatra a to je i praksa u celom civilizovanom svetu da se kaznene odredbe moraju propisivati i striktno primenjivati. Ovo je potrebno predvideti i iz razloga da arhivska građa ne bi poslužila kao sirovina fabrikama hartije, u otpadima i privatnim arhiv. Jovan P. Popović *Zaštita arhivske građe časopis za pravnu teoriju i praksu* «Sud i pravo» Kopaonik 1995.

II

ZAŠTITA ARHIVSKE GRAĐE ZA SLUČAJ NEPOSREDNE RATNE OPASNOSTI I RATA

Iskustva iz prošlosti ozbiljna su opomena da u redovnim uslovima treba pripremati zaštitu svih kulturnih vrednosti, a time i arhivske građe, za slučaj da nastupe vanredne okolnosti.

Zaštita arhivske građe za slučaj vanrednih okolnosti: požara, poplava, vulkanskih erupcija, ciklona, zemljotresa terorizma i sl., a posebno za slučaj neposredne ratne opasnosti i rata regulisano je međunarodnim konvencijama i preporukama, kao i domaćim zakonskim i podzakonskim propisima. Imaoci i stvaraoci arhivske građe dužni su da poštuju te propise.

Vekovima ljudi su vodili borbu, strepeli i plašili se prirodnih nepogoda. Pred rušilačkom snagom velikih zemljotresa nestajale su tekovine civilizacije i menjale se geografske karakteristike čitavih područja. Veliki požari uništavali su ili uništavaju čitava naselja, na stotinu hiljada hektara ostaje bez biljnog i životinjskog sveta. Velike poplave, cikloni i druge vremenske nepogode menjaju zemljin reljef. Velike eksplozije, posebno nuklearne energije slučajne ili namerne predstavljaju najveću opasnost čovečanstvu. Što reći o globalnom zagrevanju, otopljanju ogromnih ledenih površina, milionima aviona koji svakodnevno paraju nebo, pa možda i milijardu automobila koji izduvne gasove puštaju u vazduh i smanjuju potreban kiseonik za opstanak ljudi i životinja. Isto tako namerno se navodno sve to radi za povećanja standarda ljudi i lagodnog života. Vrš se razni ogleđi, krči se šuma a time se uništava flora i fauna. I svakodnevne pretnje, zveckanje oružjem i ratovi su su voljne radnje date u moći silnika. Preventiva mora da nastupi. Došao je trenutak kada se mora uputiti apel od strane UN svim šefovima država i vlada da zastanu sa postepenim uništavanjem sveta, o čemu stručni sud svakodnevno daju poznati svetski naučnici.

Arhivska građa štiti se merama redovne zaštite i merama zaštite arhivske građe u vanrednim prilikama.

Redovna zaštita bi bila u: potpunoj primeni propisa iz kancelarijskog poslovanja; stručnoj valorizaciji arhivske građe; odgovarajućim uslovima smeštaja; adekvatnoj opremi; fizičkom obezbeđenju, stvaranju optimalnih uslova radi biološke i hemijske zaštite.

Svi nabrojani oblici zaštite u redovnim prilikama su izuzetno bitni i moraju se primenjivati. Međutim, mikrofilmovanje se u svim uslovima iskazalo kao konstatni oblik zaštite arhivske građe, bitan i za zaštitu u vanrednim okolnostima.

Mikrofilmovanje arhivske građe ili njeno prenošenje na druge elektronske oblike zapisa i njihova pohrana u odgovarajuće uslove smatraju se redovnom zaštitom arhivske građe. Odlučivanje dali će se arhivska dokumenta mikrofilmovati, skenirati ili preneti na magnetne trake, optičke diskove, magnetnooptičke diskove, filmove, CD, DVD i slično, zavisće od same ekonomičnosti i težine rada na reprodukciji kao i mogućnosti lakše dostupnosti. Poznato je da je mikrofilm pomalo zastareo ali i da ima standardizovani trajan postupak.

Digitalni postupak nije dovoljno istražen u pogledu trajnosti. Iz tih razloga mikrofilm je još uvek od neprocenjivog značaja. To je i razlog da se mikrofilm MOŽE uključiti i kod zaštite digitalizovanih dokumenata⁵.

Mikrofilmovanjem se omogućava da se u vanrednom uslovima zbog njihovog malog obima, blagovremeno izmesti na za to posebno određeno mesto čime bi i za vreme rata arhivska građa bila zaštićena.

Svi vidovi zaštite kulturnih dobara u vanrednim okolnostima su uglavnom normativno u vidu preventivne regulisane. Posebno kada je u pitanju arhivska građa.

Zaštita arhivske građe u vanrednim prilikama ogledala bi se za slučaj požara, zemljotresa, poplava, ciklona, dezinformacija i neistina neposrednoj ratnoj opasnosti, klasičnih ratova i savremenih nehumanih ratova- vazдушnih napada.

Pošto ovaj rad u svom drugom delu obrađuje temu zaštitu arhivske građe za slučaj neposredne ratne okolnosti i rata, to će u podnaslovu vanrednih prilika biti ne samo o njoj reči, već i o iskustvima Arhiva Jugoslavije u zaštiti arhivske građe prilikom tromesečnog bombardovanja SRJugoslavije od strane NATO alijanse⁶.

Često se postavljaju pitanja kakvim je čudom, Božjom voljom, pukim slučajem, razlučivanjem agresora što treba bombardovati- uništiti ili, najzad, trudom zaposlenih u institucijama koje se bave zaštitom kulturnih dobara, uglavnom spašena arhivska građa i druga pokretna kulturna dobra (muzejske, umjetničke relikvije, bibliotečke i druge vrednosti) prilikom NATO agresije na Saveznu Republiku Jugoslaviju u periodu od 24 marta do 11 juna 1999 godine. Interesatno je i to da takva pitanja postavljaju čak i oni kojima je dato u nadležnost i koji su najodgovorniji da u svim okolnostima pa i za slučaj rata čuvaju i sačuvaju kulturna dobra.

U situaciji svakodnevnog razornog bombardovanja teško je bilo biti smiren i donositi najispravnije i najcelishodnije odluke zaposlenima, a naročito rukovodstvu Arhiva Jugoslavije koje je imalo odgovornu i vrlo složenu ulogu .

Zaposleni u Arhivu Jugoslavije, kao i u drugim arhivima i arhivskim odeljenjima su se divovski borili i izborili, čuvali i sačuvali ono što je nasušno potrebno našim, širim pa i evropskim prostorima. Aktivnost je bila danonoćna. Po pitanju mera za zaštitu arhivske građe, primenjivano je domaće važeće zakonodavstvo i interni propisi i planovi koji regulišu postupanje za slučaj neposredne ratne opasnosti i rata : Zakon o narodnoj odbrani, Zakon o arhivskoj građi SRJ, Sl.List SRJ broj 12/98, Zakon o kulturnim dobrima „Sl. Glasnik, broj 71/94 i drugi podzakonski propisi i interni akti koje je Arhiv blagovremeno doneo (procena uslova i mogućnosti za funkcionisanje arhiva u ratnim uslovima; plan rada arhiva u ratnim uslovima; plan za sprovođenje mera pripravnosti; plan za mobilizaciju; plan za sklanjanje arhivske građe i dr.).

Inače treba napomenuti i to da nijedan pojedinačni plan odbrane za slučaj rat do momenta napada na SR. Jugoslaviju nije predviđao mogućnost se rat može voditi isključivo iz vazduha sa ve-

5. Marjan Dobernik *Mikrofilmovanje kot del sistema trajnega shranjevanja podatkov* In «Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja». Maribor 2007.

6. U periodu od 24. marta do 11. juna 1999. godine izvršena je agresija na SRJ. To je najveća agresija na svetu posle Drugog svetskog rata. Preduzela ju je NATO alijansa, sastavljena od 19 najrazvijenijih zemalja sveta, od kojih je u agresiji neposredno učestvovalo 10 zemalja sa 1.100 aviona i najsavremenijom vojnom tehnikom. Nad SR Jugoslavijom je obavljeno na 22.500 borbenih letova, a na njenu teritoriju bačeno na 25.000 tona eksploziva. Pored neposrednih učesnika u agresiji je posredno učestvovao i veliki broj drugih zemalja koje su agresorima na raspolaganje stavile svoje teritorije, vojnu opremu i instalacije i na drugi način pružile logističku vojnu i druge oblike pomoći. NATO nije birao svoje žrtve. Stradali su deca, žene i stari, novorođenčad i porodilje, bolesnici na dijalizi, izbegličke kolone, novinari i snimatelji na radnom zadatku, zemljoradnici na poljima, prodavci na pijacnim tezgama, putnici u autobusima i vozovima, prolaznici na mostovima. Razorene su i teško oštećene stambene zgrade, čitave stambene četvrti, porušeni mostovi i nadvožnjaci, putevi i železničke pruge, rafinerije, privredni objekti od vitalnog značaja, televizijski i radio releji i repetitori, pokidane telefonske mreže, brojne zdravstvene i vaspitno-obrazovne ustanove, kulturni objekti, crkve, manastiri, groblja i drugi verski objekti takođe su bili žrtve razaranja. U knjizi se dalje navodi da su uništeni ili oštećeni brojni istorijski spomenici, umetnička dela, a time i arhivska građa. Upotrebom osiromašenog uranijuma, kasetskih bombi i drugog hemijskog oružja, a naročito zbog ogromne količine bačenog eksploziva, zagađena je čovekova okolina. Ljudi, životinje i biljke oboljevaju. Bolesti tinjaju. Posledice su, na žalost, teške i moguće ne samo na teritoriji Srbije i Crne Gore, susednih zemalja, već i za područje Evrope. Većina direktno stradalih građana na Kosmetu bili su Albanci, upravo oni radi čije je navodne zaštite izvršena agresija koju su njeni izvršioци nazvali "humanitarnom intervencijom". (Čitat je izvučen iz *Predgovora I toma knjige "NATO bombardovanje" koji je napisao Živorad Jovanović, tada savezni ministarza inostrane poslove SRJ. Predgovor je napisan u vreme bombardovanja 27. maja 1999. godine.*) Kolike su tek bile posledice do prestanka agresije? U vreme NATO agresije samo Arhiv Jugoslavije imao je preko 22 km arhivske građe smeštene na 4 lokacije u gradu. Jedna od njih je bila direktno pogođena. Nekoliko stotina d.m. arhivske građe iz socijalističkog perioda »trenutačno je pretvoreno u pepeo« u SMUP-u gde je građa smeštena ne zbog veće sigurnosti već zbog toga što nije bilo smeštajnih kapaciteta u Arhivu. Bez obzira što se radi o građi koja se može nadomestiti uzročnom vezanošću arhivskom građom drugih fondova uništena je vredna količina arhivska građa. Tu je uništena i sva ona arhivska građa i registraturski materijal i druga umetnička dela SMUP-a koja se tada nalazila u toj zgradi. Vojni arhiv koji je smešten u zgradi Ministarstva odbrane pretrepo je štete i gubitke. Na primer fond Maršala Tita i većina dokumenata koja se odnose na NOB i Drugi svetski rat, kao i dokumenta o NDH mogla su biti uništena. Zgrada ranijeg Arhiva Josipa Broza Tita (kabinet predsednika Republike), sada Muzeja istorije Jugoslavije, srušena je. Niko sa sigurnošću ne može da kaže kako su se odrazili spoljašnji i unutrašnji uslovi na tu građu (vatra, voda, kiša, prašina, mikroorganizmi i sl.). Iako je jedan deo arhivske građe Jugoslovenske kinoteke blagovremeno dislociran bilo je u neposrednoj blizini granatiranja pa samim tim i štete o čemu je obavestena FIAF koja je krajnje profesionalno odreagovala i Apel „Jugoslovenske kinoteke “ kao svoj apel uputila više puta”. Ovdje nije isti-

cano koje su sve posledice NATO bombardovanja na nepokretnim i pokretnim dobrima, čak ni koja su se oštećenja arhivskih zgrada i arhivske građe desila na prostorima SRJ, jer o tome se dosta zna. Ipak, pomenimo samo neke od arhiva u Srbiji: u Kragujevcu, Valjevu, Novom Sadu, Nišu, Šapcu, Užičkoj Požezi, Pančevu i dr. U njima je bilo većih oštećenja zgrada, ali je arhivska građa spašena. Svakako, Arhiv Srbije je u saradnji sa Ministarstvom za kulturu i konkretnim arhivima preuzeo stručno-tehničke mere da bi se izvršila sanacija

likih visina, pa je to u konkretnosti bila otežavajuća okolnost. Naime, kako planovi nisu bili saobraženi takvim okolnostima to su se morali menjati.

Svakako, pristupljeno je potpunoj primeni propisa iz međunarodnih ratifikovanih konvencija o zaštiti kulturnih dobara u oružanim sukobima. (Konvencija o zaštiti kulturnih dobara u slučaju oružanih sukoba, Hag 14. maj 1954, ratifikovan u SFRJ 29. novembra 1955. i Konvencija o zaštiti svetske kulturne baštine, Pariz 21. novembra 1972, ratifikovan u SFRJ 1974, kao i Pravilnik za izvršenje Konvencije za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanih sukoba).

Arhiv je u to vreme delovao na unutrašnjem i na međunarodnom planu po prvi put suočavajući se praktično sa tom strahotom. Radilo se ono što je bila i nadležnost. Svaki od saveznih organa uprave i saveznih organizacija dao je svoj doprinos u spasavanju ljudi, imovine i kulturnih dobara i svega što se moglo spasiti.

Arhiv Jugoslavije, u ovom teškom, složenom, osetljivom i odgovornom, skoro presudnom vremenu, s ciljem zaštite kako zaposlenih radnika, arhivske građe i drugih pokretnih kulturnih dobara, preuzeo je brojne aktivnosti na međunarodnom planu.

Očekivalo se da će odmah međunarodne organizacije prije svih Ujedinjene nacije odnosno UNESCO, ICA (Međunarodni arhivski savet) IFLA; FIAF, reagovati apelom na agresore, da se zaštiti arhivska građa i druga kulturna dobra koja su se nalazila u velikoj opasnosti, a što im je i bila nadležnost.

Poznato je da UNESO nema za cilj samo da konstatuje, proglašava i unosi u „svoj spisak objekte svetske (UNESCO-ve) kulturne baštine, već prioritarno i da ih zaštiti u svim vremenskim periodima i okolnostima.

Svetska asocijacija arhiva i arhivskih radnika sveta ICA, (okuplja oko tri miliona članova) dužna je ne samo pored ostalog da unapređuje i osavremenjuje arhivistiku kao pomoćnu istorijsku nauku, preko svoje espoziture-direkcije ili UNESCO-a reaguje na svakom delu planete, kada dobiju informaciju da je arhivska građa određene zemlje ugrožena.

Apeli od strane Arhiva Jugoslavije slani su svakodnevno brojnim organizacijama i asocijacijama u oblasti kulture i nauke u Evropi i svetu. Pisma su upućivana i nadležnim ministarstvima zemalja koje su bile pozvane da intervenišu.

Znali smo da nikakav “novi poredak” neće moći da opravda brisanje ljudskih i moralnih normi, kaos u međunarodnom pravu, poremećene vrednosti, gubitak ljudske memorije i kulture jednog od najstarijih naroda na Balkanu, bez čijih spomenika kulture i arhivskih fondova, vrednih za istoriju celog regiona i Evrope, za međunarodnu istoriju, za istoriju radničkog pokreta i pokreta nesvrstanih neće biti moguće ispisati istoriju, a pre svega Evrope, čije su nas pojedine članice napale uništavajući ih.

Iako po našem mišljenju rukovodstva evropskih i svetskih arhivskih, bibliotečkih, filmskih, muzeoloških i drugih delatnosti u oblasti kulture nisu najblagovremenije reagovali i slali apele na prave

adrese - adrese agresora (kao i da se i tu umešala politika), ne može se osporiti njihovo zalaganje i zabrinutost da se spasi pokretno kulturno spomeničko blago ovih prostora i šire. Svakako, bilo je tu i opravdavajućih subjektivnih pa i objektivnih razloga. No, najvažnije je da je građa spašena.

Uvedena su stalna dežurstva (u Arhivu je stalno morao biti prisutan direktor ili jedan od zamenika ili pomoćnika direktora kao i lice koje je rukovalo i bilo odgovorno za referat odbrane).

Održavani su sastanci na nivou Koordinacije direktora arhiva u SRJ i na nivou Kolegijuma direktora Arhiva Jugoslavije, gde su dogovarana zaduženja čak i u vreme "signala za uzbunu".

Na osnovu iskustvenih i sazajnih činjenica smatramo da je velika umetnost sačuvati pokretna kulturna dobra u vreme ratnog stanja - agresije, pa čak i u vreme neposredne ratne opasnosti. Iskustva koja su se desila na našim prostorima nisu mala, niti su posledice male. Sve aktivnosti Arhiva, u tom periodu, bile su preventivnog karaktera. Najveći propust bi bio-nemo posmatranje i osećaj bespomoćnosti u bilo kojim okolnostima pa i za slučaj rata-agresije.

Za vreme agresije uništena je određena količina arhivske građe i jedan broj pokretnih kulturnih dobara. Upravo ne želeći da se bilo kojoj zemlji, odnosno arhivu ili nekoj drugoj ustanovi u oblasti kulture, nešto slično desi, htelo se, nakon dosta uspešno obavljenih preventivnih mera iskustvom Arhiva Jugoslavije, izneti šta sve treba preduzeti da bi se za slučaj rata – agresije spasila arhivska građa i druga pokretna kulturna dobra.

Imajući to u vidu smatramo da za slučaj rata arhivi bi bili u obavezi da pored zakonskih i podzakonskih propisa i međunarodnih konvencija koje su primenjivali, donesu i procenu uslova i mogućnosti za funkcionisanje arhiva u ratnim uslovima; plan rada arhiva u ratnim uslovima; plan za sprovođenje mera pripravnosti, plan za mobilizaciju; plan za sklanjanje arhivske građe i dr. Takođe za slučaj rata od velikog je značaja i kategorizacija arhivske građe. (razlučiti koja je to arhivska građa koja se smatra državnom ili službenom tajnom i koja bi mogla koristiti neprijatelju; koja je to građa koja ima naročite istorijske i druge vrednosti, i operativna arhivska građa koja je potrebna domaćim nadležnim organima za slučaj rata). Ovakva kategorizacija je neophodna da bi se znalo što treba blagovremeno evakuisati na bezbedno mesto, svakako blagovremeno mikrofilmovano ili preneto na neki drugi vid zapisa.

Planovi za slučaj ratnih opasnosti i drugih nesreća moraju biti aktivirani, čineći ih dostupnim svim zaposlenima i operacionalizovati ih u granicama racionalnog i mogućeg.

Smatramo da u vreme ratnog stanja - agresije, pa čak i u vreme neposredne ratne opasnosti, arhivska građa treba ostati tamo gde se i nalazi, tj. u depoima arhiva. To potvrđuju brojna saznanja i iskustva na ovim prostorima (Balkanski ratovi, Prvi i Drugi svetski rat).

Za satelitski nadzor svaka organizovana kolona kamiona pa i ona kojom bi se premeštala arhivska građa mogla bi biti idealna pokretna meta za trenutno reagovanje. Šteta može biti i "kolateralna", ali kakve vajde kad je nenadoknadiva?

Najbolji vid zaštite za ove prilike je, mikrofilmovanje arhivske građe ili njeno prenošenje na druge elektronske oblike i čuvanja odvojeno od originala, bez obzira na cenu koštanja. Jedna od kopija mora blagovremeno biti izmeštena van zgrade arhiva.

Zgrade arhiva, po mogućnosti, ne bi trebalo da budu građene, odnosno locirane u blizini vojnih objekata ili institucija koje mogu biti mete napada potencijalnog agresora.

Znake predviđene Konvencijom o zaštiti kulturnih dobara treba blagovremeno pripremiti i istaći na vidnim mestima, jer zaraćene strane "moraju čuvati i poštovati kulturna dobra".

Kod agresije ili za slučaj rata odmah treba uputiti apel domaćim, regionalnim, evropskim i svetskim asocijacijama u oblasti nauke i kulture (UNESCO, ICA, IFLA, FIAF i drugima) da bi one blagovremeno i glasno reagovala s ciljem "zaštite kulturnih dobara".

Međunarodna zajednica mora da insistira na preciznoj odredbi koncepta "vojne nužnosti" i boljoj zaštiti kulturne baštine u konfliktnim situacijama. Međunarodna zajednica mora da zahteva takođe i razrađeniji sistem sankcija za počinioc zločina kojima se ugrožava kulturno nasleđe.

Po pitanju mera za zaštitu arhivske građe, mora se primenjivati domaće važeće zakonodavstvo i interni propisi i planovi koji regulišu postupanje za slučaj neposredne ratne opasnosti i rata (zakon o narodnoj odbrani, zakon o arhivskoj građi, zakon o kulturnim dobrima i drugi podzakonski propisi i interni akti).

Svakako, obavezno se mora pristupiti potpunoj primeni propisa iz međunarodnih ratifikovanih konvencija o zaštiti kulturnih dobara u oružanim sukobima. (Konvencija o zaštiti kulturnih dobara u slučaju oružanih sukoba, Hag 14. maj 1954, ratifikovan i Konvencija o zaštiti svetske kulturne baštine, Pariz 21. novembra 1972, kao i Pravilnik za izvršenje Konvencije za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanih sukoba).

Posebna novina je potreba primene Rezolucije Generalne Skupštine MAS-a održane u Kurasauu 24 novembra 2006 godine učinjen veliki korak u iznalaženju najboljih rešenja u vidu preporuka koja se odnose pre svega na zaštitu arhivske građe i na zaštitu arhivista.

Zbog širokog spektra pitanja koja predviđa navedena Rezolucija je podeljena na Opšte i stručne rezolucije.

U Opšte rezolucije bi spadala poglavlja: Rezolucija o zaštiti arhivista; Rezolucija o ulozi arhivista u očuvanju memorije; Rezolucija o zaštiti arhivske građe u slučaju oružanih sukoba; Rezolucija o arhivima u kolonizaciji; Rezolucija o dijeljenju zajedničkog arhivskog nasleđa na nekoliko zemalja; Rezolucija o arhivima i njihovoj vezi sa pravosuđem, tamnicama i obaveštajnim službama; Rezolucija o podršci arhivskog projekta UNESCO-a o trgovini robljem i Rezolucija o usmenom predanju.

U „Stručne rezolucije“ su uvršćene: Rezolucija o određivanju Međunarodnog dana arhiva; Rezolucija o postavljanju arhivske građe on line; Rezolucija o međunarodnim izvorima; Rezolucija o privat-

nim arhivima i Rezolucija o audio-vizuelnom nasleđu.

Svaki od navedenih naslova su bitni i stručni putokazi-preporuke za svakog arhivistu i pun doprinos u radu i razvoju arhivske struke pojedinačno i u celini.

Nas u ovom radu naročito interesuje pitanje zaštite arhivske građe u slučaju oružanih sukoba i zaštiti audio-vizuelnog nasleđa.

Naime, Rezolucija koja obrađuje zaštitu arhivske građe u slučaju oružanih sukoba, kada se najčešće voljno ili nevoljno pljačka ili uništava arhivska građa, a što je potvrđeno i u najsvežijim ratovima, *predlaže*: da svaka vlada država koja to nije uradila ratifikuje u što kraćem roku Konvenciju o zaštiti kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba koja je usvojena u Hagu 1954 godine, kao i njen Protokol iz 1999 godine.

Isto tako zbog preplavljenosti, odnosno sve veće prisutnosti elektronskih nosioca zapisa, „smatra se izazovnim naročito za društva koja su u razvoju i koja se sada suočavaju se sa problemom kako da sačuvaju audio-vizuelno nasleđe, jer je prisutan sve veći gubitak takvog nasleđa“.

Za iznalaženje tog rešenja pozvan ja MAS da „sarađuje sa relevantnim partnerima, da razvije i primeni sveobuhvatni pristup očuvanja radi zaštite svetskog audio vizuelnog nasleđa“

LITERATURA

Važeći zakonski i podzakonski propisi država sa prostora bivše SFRJ, koji regulišu zaštitu arhivske građe i registraturskog materijala. (videti referat: Jovana P. Popovića Pregled propisa o zaštiti arhivske građe na prostorima Jugoslovenske države od 1918 godine do raspada SFRJ i propisa koji su doneti u novostvorenim državama, ranije republikama SFRJ, do 2007 godine. Časopis «Tehnični i vsebinski problemi klasičnoga i elektronskoga arhiviranja». Maribor 2007).

Jovan P. Popović *Zbirka propisa iz arhivske delatnosti SARJ i Savet za naučno-istraživački rad*, Beograd-Zadar 1987.

Jovan P. Popović *Zakonske regulative o razmejitvi arhivskoga gradiva v obstojeći zakonodaji ARHIVI*, Ljubljana 1998.

Jovan P. Popović *Zaštita arhivske građe i registraturskog materijala krivično pravnim merama* Samoupravno pravo broj 4, Institut društvenih nauka-Beograd 1989.

Jovan P. Popović *Značaj arhivskog zakonodavstva i arhiva za zaštitu arhivske građe* Pravo i Privreda, Beograd 1998.

Slobodan Perović *Moć prirodnog prava* Kopaonička škola prirodnog prava, Beograd 2008.

Jovan P. Popović *Zaštita arhivske građe i registraturskog materijala krivično pravnim merama* Samoupravno pravo broj 4, Institut društvenih nauka-Beograd 1989.

Azem Kožar *Arhivistika u teoriji i praksi 2*. Arhiv Tuzlanskog kantona, Tuzla 2005.

Bogdan Lekić *Arhivistika* Zavod za udžbenike i nastavna sredstva

Beograd 2006.

Peter P. Klasinc *Arhivi u društvenom sistemu informisanja* Arhivist, Beograd 1987.

Peter P. Klasinc *Razvoj arhivistike i arhivske službe u skladu sa razvojem i potrebama elektronskog poslovanja na osnovu novog zakonodavstva u Republici Sloveniji* Referat podnet na savetovanju arhivskih radnika AP. Vojvodine Novi Sad 2006.

Izet Šabotić *Arhivsko zakonodavstvo na nivou Bosne i Hercegovine*, «Arhivska praksa», br.5, Tuzla 2002.

Zoran Mačkić *Propisi o elektronskom dokumentu* «Arhivska praksa» br.7, Tuzla 2004.

Momčolo Anđelković i Olga B. Giler *Pravilnik o preuzimanju, smeštaju, čuvanju, zaštiti i korišćenju arhivske građe u Arhivu Jugoslavije i o profesionalnoj odgovornosti radnika Arhiva u odnosu na arhivsku građu* Beograd 1994.

Jovan P. Popović *Spašavanje pokretnih spomeničkih kulturnih dobara za slučaj vazdušne agresije, sa iskustvom skoro tromesečnog bombardovanja NATO snaga na SRJ 1999 godine*. «Pravni život» Beograd 2008 godine.

